

माटी कहे कुम्हारको...

लेखक : नारायण धारप

समन्वय प्रकाशन, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

माटी कहे कुम्हारको... : नारायण धारप

प्रकाशक

समन्वय प्रकाशन

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रीब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

मीबा. नं.:९४२२४२१५०२

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

ऋग्वेद प्रिंटर्स, पुणे.

आवृत्ती

सप्टेंबर, २०१३

किंमत

रुपये २००/-

भारलेले घर

१

अंजलीचं ते पत्र अगदीच अनपेक्षित नव्हतं, पण पत्रातला मजकूर अनपेक्षित होता. अंजली तिच्या एका दूरच्या आजीकडे राहायला गेली होती. आजी नात्यानं दूरची होती; पण अंजलीच्या आईला तिनं मुलीसारखं वागवलं होतं आणि ते ती आपल्या प्रत्येक पत्रात अंजलीला सुनावल्याशिवाय राहात नसे. ती अंजलीला खूप दिवसांपासून राहायला बोलावत होती. आणि त्या शेवटच्या पत्रात तर तिनं आपली प्रकृती आता खालावल्याचं लिहिलं होतं- एक प्रकारचा अंतिम इशाराच. तेव्हा विश्वासची काहीतरी समजूत काढून ती आजीकडे राहायला गेली होती. पोहोचल्याच्या पत्रात तिनं आजीची प्रकृती खूपच खालावल्याचं लिहिलं होतं. तेव्हा विश्वास एकदा स्वतः गेला होता आणि त्याच्या मुक्कामातच आजीचं निधन झालं होतं. आजींना इतर कोणी नातेवाईक नव्हतेच. सर्व क्रियाकर्म विश्वासनंच केलं होतं आणि पंधरा दिवस राहून तो परत आला होता. घरातली सर्व निरवानिरव करून अंजली येणार होती. तिच्या पत्रात तिची परतीची तारीख असेल अशा अपेक्षेनं त्यानं ते उघडलं होतं. तिच्या पत्रासाठी तो इतका अधीर झाला होता, की पत्रातला अनैसर्गिकपणा, चमत्कारिकपणा आधी त्याच्या ध्यानातच आला नव्हता. मजकूर वाचायला लागताच मग तो सावकाश, सावकाश, मागं सरत एका खुर्चीत टेकला होता. त्यानं पत्र वाचून संपल्यावर पत्राचे कागद, पत्राचं पाकीट, अंजलीचं हस्ताक्षर हे सर्व निरखून पाहिलं होतं.

पाकीट घामेजलं होतं; चुरगाळलेलं होतं; पत्ता घाईघाईनं लिहिल्यासारखा दिसत होता. अक्षराला वळण तर कुठंच नव्हतं. वास्तविक अंजलीचं हस्ताक्षर वळणदार, सुबक होतं. शिवाय आतले कागद. त्यांतले काही वहीतले होते, काही

डायरीतले होते, काही पाठकोरे होते. मजकूर एका बैठकीत, सलग असा लिहिल्यासारखा वाटतच नव्हता. काही पेननं लिहिलेला होता; काही पेन्सिलीत होता-सर्वच घाईघाईनं लिहिल्यासारखा. असं हे मती कुंठित करणारं पत्र विश्वास पुन्हा वाचू लागला.

२

‘प्रिय विश्वास, प्रिय प्रिय विश्वास,

पत्र घाईनं, वेळ व संधी मिळेल तसं लिहिलं आहे. रुक्मिणीबाईजवळ पेटीत टाकायला दिलं आहे. तुमच्यापर्यंत पोहोचेल अशी आशा धरून आहे. नाहीतर पत्राची वाट पाहून पाहून काळजीत पडाल आणि इथं काय झालंय ते पाहायला याल-अनवधानानं याल, बेसावधपणानं याल, इथं काय झालं आहे याची तुम्हाला काहीही कल्पना असणार नाही...

आधी वाटलं होतं, एकाच कागदावर लिहावं- ‘विश्वास, लवकरात लवकर या आणि मला इथून घेऊन जा’ असं. पण मग वाटलं ते चूक आहे. तुम्हाला सगळ्याची कल्पना द्यायला हवी, म्हणजे तुम्ही तयारीनं याल. विश्वास, हा जुना वाडा पछाडलेला आहे. कशानं पछाडलेला आहे याचा मनाशी सुद्धा उच्चार वा विचार करण्याची माझी हिंमत नाही. आणि मी या वाड्यात अडकून पडले आहे. जणू काही कैदीच झाले आहे.

आजीकडे मी याआधीच यायला हवं होतं. जवानीच्या भरात माणूस इतरांना विसरतो हेच खरं. अर्थात मी आठपंधरा दिवसांपेक्षा जास्त थोडीच राहणार होते? शेवटी तर ती एकटीच राहणार होती. हे तिचं नशीब म्हणायचं का? का आपल्या समाजाच्या रीतीभार्तीना दोष द्यायचा? का हे कारण नव्हतंच किंवा महत्वाचं नव्हतं आणि या एकटेपणाशिवाय आणखी काही शक्य तिच्या मनात होतं? मला माहीत नाही.

शेवटी शेवटी तिचं वागणं खूपच बदललं होतं. तुम्ही इथं होतात; पण सगळे दिवस धावपळीत गेले आणि काही सांगायचं सुचलंच नाही. आणि खरं म्हणजे मी त्याला फारसं महत्त्वही दिलं नव्हतं. तिला समजलं होतं की आपला मृत्यू जवळ आला आहे. त्या ताणाखाली मनात, स्वभावात, वागणुकीत विलक्षण बदल झाला तर त्यात नवल कसलं? असा मी विचार केला होता...

(इथे कागद चुरगाळला होता; लहान घडी घालून लपवून ठेवल्यासारखा.

पुढचा भाग वेगळ्याच कागदावर, वेगळ्याच संदर्भात सुरू होत होता.)

‘मी खोलीत वावरताना तिची नजर सतत माझ्यावर खिळलेली असायची. सुरुवातीपासूनही असेल; पण एकदा माझ्या ध्यानात आल्यावर ती जाणीव मला एक क्षणभरही विसरता आली नाही. शेवटी शेवटी तिची मधूनच शुद्ध हरपायची...नुसते डोळे उघडे ठेवून ती वेड्यावाकड्या अवस्थेत पडलेली असायची...खरं सांगते, कधी कधी मला, विशेषतः रात्रीच्या वेळी, भीतीच वाटायची तिथं वावरताना...असं वाटायचं, आजी शुद्धीवर नसली तरी तिच्या डोळ्यांतून आणखीनच कोणीतरी आपल्या सर्व हालचाली पाहात आहे, न्याहाळत आहे. त्या नजरेत एक प्रकारचा भुकेलेपणा, अधाशीपणा, हावरेपणा असावासा वाटायचा...कधी कधी तर...’

(पुन्हा एकदा पुढचं अक्षर रेघोटीत संपलं होतं. त्यापुढचा मजकूर नव्याच संदर्भात सुरू होत होता.)

‘मला आईकडून समजलं होतं की या आजीचा सारा जन्म काबाडकष्टातच गेला आहे. नवरा एककल्ली, हेकट होता. पैसे असून त्याचा उपभोग घ्यायचा नाही. स्वतः घ्यायचा नाही, दुसऱ्याला घेऊ द्यायचा नाही. घरात कामाला गडीमाणूस ठेवायचा नाही; कारण कोणावर विश्वास नाही. तुसडेपणानं वागून दोन्ही घरची माणसं तोडून टाकलेली. त्यात मुलंबाळं झाली असती-किंवा जगली असती तर त्यांच्या वागण्यावर काहीतरी लगाम आला असता. निदान मुलं मोठी झाल्यावर त्यांनी बापाच्या तऱ्हेवाईकपणाला आळा घातला असता.

पण आजीचं नशीब तिथंही आडवं आलं. बाळंतपणाच्या दोन खेपा झाल्या. दोन्ही मुलं सहा-सात महिन्यांच्या वर राहिलीच नाहीत. आजीच्या घरी कोणाचं जाणं येणं नव्हतं. मुलांना काय झालं होतं हे विचारायची तरी कोणाची हिंमत होणार? रोग झाला असला तर चिकित्सा झाली नसेल, डॉक्टरना बोलावलं गेलं नसेल, औषधपाणी, शुश्रूषा झाली नसेल...सर्वच कल्पना क्लेशदायक आहेत.

मूल व्हावं, सुटकेची काहीतरी आशा मनात यावी, कोंदट आवारात एखादीच हवा-प्रकाशाची खिडकी उघडावी आणि लागलीच ती धाडकन् बंद व्हावी. सुटकेसाठी आसुसलेलं काहीतरी पुन्हा एकदा त्या कोंदट अवकाशात बंदिस्त व्हावं...आजीच्या मनःस्थितीची कोणाला कल्पना येणार? तिला स्वतःला तरी आली असेल का? काहीतरी सुटकेसाठी धडपडत होतं, निराश-विफल-असहाय होऊन स्वतःवरच

उलटत होतं, दाबून टाकल्यामुळं विकृत होत होतं...याची कोणाला कल्पना?

(कागद बदलला; पण संदर्भ सुटला नव्हता.)

‘ती कधी झोपेत बडबडायची. कदाचित झोपेत मनातल्या खऱ्या विचारांना वाचा फुटत असावी. ‘आता नाही हो हे कष्ट सहन होत...आता नको हा एकटेपणा...बाळांनो, कसे रे सोडून गेलात मला?... ...मला बरोबर का नाही नेलंत?... मला एकटीला कशाला हो ठेवलंत इथं खितपत पडायला?’ असं काही ना काही ती बोलायची.

यजमान वारले आणि आजी स्वतंत्र झाली; पण तेव्हा सगळ्यालाच फार उशीर झाला होता. माझ्या आईचं तिनं खूप केलं. कदाचित मायेचं नवीन कलम लावायचा तो एक शेवटचा प्रयत्न असेल. पण तो व्यर्थ होता, निष्फळच ठरला. फांदीचा आतला गाभाच सुकून गेला होता, त्यावर कलम कसं होणार?

शेवटी शेवटी (हालचाल होत होती तोपर्यंत) सारं घर सावरायचाच तिला चाळा लागला होता. घरात कोणाचा वावर नाही. एखादी खोली सोडली तर बाकी सगळ्यांच्या दारं-खिडक्या बंद. घरात धूळ, कचरा, केर कसला येणार? सामानाला कोणाचा कधी हातच लागला नाही तर ते घाण कसं होणार? पण दिवसातून दोनदा तरी तिचा साऱ्या घरावरून हात फिरायचा. टेबलावर फडकं मार, कपबश्या कपाटातून खाली काढून ते फडक्यांनं पूस. फडताळातले डबे काढून ते फडक्यांनं स्वच्छ कर, खोल्यांचा पुन्हा पुन्हा केर काढ, खिडक्यांच्या काचांवरून, गजांवरून सारखं फडकं मार...सतत तिचं काही ना काही चाललेलं असे. त्यात त्या लेडी मॅकबेथच्या हात धुण्यामागच्या संकेतासारखा काही संकेत असला तर तो माझ्या समजापलीकडचा आहे. तो जाणून घ्यायला एखादा मानसशास्त्रज्ञच आणायला हवा. पण आजीची ही घासण्या-पुसण्याची खोड आईला माहीत होती व मीही लहानपणी एकदोनदा स्वतः अनुभवली आहे. मग ती अंथरुणाला खिळली. मी तिची खोली स्वच्छ ठेवायची. माझ्याच्यानं तेवढंच होण्यासारखं होतं. आजी मला सारखी विचारायची, ‘बाहेरचं सगळं साफसूफ केलंस ना गं? कुठं धूळ-कचरा नाही ना?’ केवळ ‘हो’ ला ‘हो’ करण्यापलीकडे मी काय करणार? तिला तेवढं समाधान.’

(आता शेवटचा कागद. इथं घाईगर्दीची, कापरी अक्षरं. ओळीही सरळ नाहीत. अंजली इतकी का भ्यायली होती? कशाला?)

‘विश्वास, मी चार दिवसांपूर्वीच इथून निघणार होते. आधी वाटलं होतं तितकं (सुरुवातीला) मला एकटं-एकटं वाटलं नाही. नाहीतरी आजीची ती एक खोली सोडली तर घरात मी सर्वत्र एकटीच वावरत असायची. सवयच झाली होती ती. आजी गेल्यावर वाईट वाटलं होतं; पण असंही वाटलं होतं की, सुटली बिचारी एकदाची तिच्या यातनांतून. नाहीतरी शेवटी शेवटी तिच्या आयुष्याला तरी काय अर्थ उरला होता? मृत्यूचा तो अभेद्य पडदा ओलांडून ती पलीकडे गेली होती. पुढं जे काय व्हायचं असेल ते झालं असेल तिचं. आपला संबंध सुटला. आता उरल्या त्या फक्त आठवणी.

किती चुकले होते मी! (आता वाटतं, असल्या कशाची तरी अपेक्षा मी करायला हवी होती. पण व्यवहारात अशा गोष्टी कधी तरी घडतात का?)

विश्वास, आता मी लिहिते त्यावर विश्वास ठेवा. माझा स्वभाव तुम्हाला माहित आहे. पण आता वेळ महत्त्वाचा आहे. तर्क-कुतर्कात वेळ दवडत बसू नका.

हे घर पछाडलेलं आहे, भारलेलं आहे...मी जास्त काही लिहित नाही.

त्याला नाव देत नाही. त्यावर विचार करीत नाही. मनात लहानपणची बडबडगीतं बडबडत असते. नाहीतर पाढे म्हणत बसलेली असते. रात्र कशी काढते ते तर विचारूच नका.

खाली काय काय चाललेलं असतं त्यावर एक अक्षरही लिहित नाही. देवापाशी एकच प्रार्थना आहे, हे पत्र तुमच्या हातात पडो. विश्वास, लवकर-लवकर या आणि मला इथून घेऊन जा. जास्त काय लिहू?

तुमची क्षणाक्षणाला वाट पाहणारी,
अंजली.’

३

असं हे मती कुंठित करून टाकणारं पत्र विश्वासनं लागोपाठ तीनदा वाचलं; पण त्याला सुरुवातीला झाला होता तेवढाच अर्थबोध झाला. तिकडे काहीतरी झालं होतं. अंजलीचं इतर काही नाही, तर एक मात्र पटत होतं. आताची वेळ तर्ककुतर्काची खास नव्हती, कृतीची होती. त्यानं गाड्यांच्या वेळा पाहिल्या. तीन तासांनी तो निघू शकत होता. चार सव्वाचार तासांत, रात्री आठच्या सुमाराला तो तिथं पोहोचणार

होता. त्यानं बॅग भरायला सुरुवात केली.

तिची सावधानतेची सूचना त्याचं मन त्याला विसरू द्यायला तयार नव्हतं. आपल्या मित्रांची व परिचितांची नावं त्यानं डोळ्यांसमोरून सरकवली. एक नाव समोर आलं. त्यांचा परिचय अल्प होता, पण विश्वासाची खात्री होती, अशा प्रसंगात हीच व्यक्ती योग्य आहे. निघण्याची सर्व तयारी झाल्यावर त्यानं शर्माना फोन लावला,

‘शर्माजी, मी विश्वास. ओळखलंत का?’

‘अर्थात ओळखलं. काही विशेष काम?’

‘जरा जगावेगळं काम आहे. मी तुम्हाला एक पत्ता देतो. आता दुपारच्या गाडीनं मी तिकडे चाललो आहे. माझी पत्नी-अंजली- तिथं आहे. तिला आणायला चाललो आहे. आता जास्त स्पष्टीकरणाला वेळ नाही. आज शुक्रवार आहे, नाही का? शुक्रवार-शनिवार- रविवार-सोमवार. सोमवारी बारापर्यंत माझा फोन आला नाही तर या पत्त्यावर या...’

‘पण सोमवारपर्यंत कशाला वाट पाहता? आताच येतो की मी तुमच्याबरोबर!’

या एका वाक्यातच शर्माचं सर्वस्व झालं, असं विश्वासला वाटलं.

‘अं- एखादे वेळेस खोटी आवई निघण्याचा संभव आहे. बहुतेक मी त्या आधीच परत येईन. पण खबरदारी म्हणून तुम्हाला सांगून ठेवलं आहे.’

‘विश्वास, तुमचा स्वभाव मला माहित आहे. तेव्हा एकच सूचना-’

‘काय?’ शर्मा गप्प बसताच विश्वास म्हणाला,

‘सांभाळून.’

‘हो. आणि थॅक्स.’ विश्वासनं फोन खाली ठेवला.

शर्माना फोन केला ते चांगलं केलं, असं त्याला वाटलं.

४

त्याचा अंदाज चुकला. तो पोहोचला तेव्हा जवळजवळ नऊ वाजत आले होते. रात्र चंद्राची नव्हती. केवळ गेल्याच पंधरवड्यात तो गावात पंधराएक दिवस राहिला होता, म्हणून त्याला अंधारात गल्लीबोळातून तो पत्ता बरोबर सापडला.

घराभोवती मोठं आवार होतं. त्यात झाडं नव्हती- फळांची नाही, फुलांचीही

नाही. वाया गेलेली, ओसाड पडलेली जागा. बाहेर एके काळी फाटक होतं. आता त्याची खूणसुद्धा नव्हती. एक ढासळलेली भिंत तेवढी बाकी होती. त्या फाटकाच्या जागी उभा राहून तो घराकडे पाहात काही वेळ उभा राहिला.

घर दोन मजली होतं. आता खालचा सर्व मजला अंधारात होता. वरच्या मजल्यावरचे सर्व दिवे मात्र जळत होते. असं वाटत होतं की त्या प्रकाशित खोल्या अंधारात अधांतरी तरंगतच आहेत.

अंजली लिहीत होती : 'मी रात्रभर वरच असते.' म्हणजे ती आता वरच्या खोल्यांत होती. पण खालचे दिवे का लावलेले नव्हते? ती वर तरी केव्हापासून जाऊन बसली होती? मनासमोर चित्र आलं ते काही मोठंसं समाधानकारक नव्हतं; उलट मनाला जरासं अस्वस्थच करणारं होतं.

एका हातात जड झालेली बॅग दुसऱ्या हातात घेत विश्वास त्या मधल्या रिकाम्या अंगणातून सावकाश सावकाश त्या घराकडे निघाला. त्या पंचवीस-तीस पावलांत त्याच्या मनात मोठे संमिश्र विचार येऊन गेले. अंजली त्याची वाट पाहात असेल किंवा तो येण्याची आशा करीत असेल-भयभीत मनानंच. तिच्या भीतीला प्रत्यक्षात काही सत्य आधार आहे का नाही याची त्याला कल्पना नव्हती पण तिची भीती खरी होती यात काहीच शंका नव्हती. या सर्व तर्ककुतर्कांच्या पातळीवरून क्षणभर त्याचं मन एकदम वैयक्तिक पातळीवर आलं. (जे त्यानं अंजलीचं पत्र हातात पडल्यापासून मोठ्या कटाक्षानं टाळलं होतं) आणि एकाएकी त्याला अंजलीबद्दल सहानुभूतीचा, प्रेमाचा एक विलक्षण भावनावेग आला. त्याच आवेगात त्यानं शेवटची पाचसात पावलं झपाझप टाकली आणि दाराजवळच्या दोन पायऱ्या चढत दार जोरानं ठोठावलं, पाचसात सेकंद थांबून दारावर पुन्हा एकदा जोराचा आवाज केला. अगदी घरभर सहज ऐकू जाईल इतका मोठा.

प्रतिसाद येण्याची तो वाट पाहात होता. कदाचित तिची हाक येईल, कदाचित खालच्या मजल्यावरचे दिवे लागतील, पाठोपाठ कोणाच्या तरी पावलांचा आवाज येईल, त्यामागोमाग दार उघडलं जाईल...

पण प्रत्यक्षात यातलं काहीच झालं नाही. सर्वत्र तीच ती शांतता.

दारावर ठोठावण्यासाठी उचललेली मूठ त्यानं खाली घेतली.

मनातल्या अस्वस्थतेचा रंग आता आणखी गडद झाला होता.

तो पायऱ्या उतरून मागं सरला, दोन पावलं मागं आला. मान वर करून वरऱ्या प्रकाशित खिडक्यांकडे पाहात त्यानं मोठ्यानं हाक दिली-

‘अंजली! ए अंजली! मी विश्वास आहे! दार उघड!’

वरऱ्या एका खिडकीचा पडदा जरासा हलल्यासारखा वाटला. पण तोही भास किंवा वाऱ्याच्या झुळकेनं असेल. पडद्यावर कोणाची छायाकृती दिसत नव्हती. कोणी जर खिडकीतून खाली पाहात असेल तर अगदी कडेला उभं राहून जेमतेम मान तिरकी करून पाहात असावं.

मनातल्या या उलटसुलट विचारांचा त्याला मनस्वी संताप आला. मधली पाचसात पावलं झपाझप काटून तो दाराला भिडला आणि खांद्यानं त्यानं दाराला जोराचा धक्का दिला.

तो तोल जाऊन जवळजवळ कोलमडतच आत पडला.

दार उघडंच होतं. आतून कडी, अडसर काहीही लावलेलं नव्हतं.

पुढचे पाचसात सेकंद त्याच्या सर्व संवेदनांचा गोंधळ झाला होता.

तो खऱ्या आणि लाक्षणिक दोन्ही अर्थांनी बेसावध होता.

शरीराचा आणि मनाचा दोन्हीचा तोल गेला होता. अशा अवस्थेत शरीराच्या हालचाली जशा काही क्षण अनियंत्रित असतात तशाच मनाच्याही असणार. (निदान त्यानं स्वतःचं तरी समाधान करून घेतलं होतं) अन् असंच हेलकावे खात असले पाहिजे नाहीतर...

दाराजवळून कोणीतरी घाईघाईनं आत गेल्यासारखं का वाटावं ?

स्वयंपाकघरातल्या कपबश्यांचा खळखळाट ऐकू आल्यासारखा का वाटावा ?

रिकाम्या डब्यांचा खडखडाट ऐकल्यासारखं का वाटावं ?

फडताळाची दारं लावल्या-उघडल्याचा आवाज कल्पनेत का यावा ?

शेवटी तो भिंतीच्या आधारानं उभा राहिला. उघड्या दारातून क्षीण परावर्तित प्रकाश आत येत होता.

तो एका रिकाम्या, निःस्तब्ध खोलीत उभा होता.

‘हुश्!’ नकळत त्याचा श्वास एका मोठ्या उसाशात बाहेर आला.

त्यानं खांद्यावरची पिशवी उघडली, आतला टॉर्च काढला, टॉर्चचा प्रकाश खोलीभर फिरवला आणि बटणांचा बोर्ड दिसताच बटण दाबून दिवा लावला.